
РОЛЯ МАЎЛЕНЧАЙ КУЛЬТУРЫ Ў ПАДРыхтоўцы НАСТАЎнікаў Пачатковых Класаў

*Мордас Н.Р., кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, г. Мінск*

Анатацыя. У артыкуле разглядаюцца праблемы ўдасканалення прафесійна-маўленчай культуры будучых настаўнікаў пачатковых класаў, аналізуюцца парушэнні сінтаксічных нормаў беларускай літаратурнай мовы, выкліканыя моўнай інтэрферэнцыяй.

Ключавыя словы: білігвізм, інтэрферэнцыя, маўленчая культура, сінтаксічная інтэрферэнцыя, словазлучэнне.

Ва ўмовах мадэрнізацыі сістэмы адукацыі на сучасным этапе, калі адбываецца фарміраванне яе постіндустрыяльнай фазы і паступовы пераход да больш інавацыйных формаў, узрастае роля настаўніка як актыўнага суб'екта адукацыйнага працэсу.

Адным з асноўных кампанентаў агульнай і прафесійнай культуры настаўніка пачатковых класаў з'яўляецца маўленчая культура. Паспяховае авалоданне педагагічнай прафесіяй немагчыма без авалодання культурай маўлення і культурай зносін. Пры гэтым камунікатыўную культуру трэба разумець як сукупнасць ведаў, уменняў і камунікатыўных якасцей настаўніка, якія паспяхова ўздзейнічаюць на малодшых школьнікаў і дазваляюць найбольш эфектыўна арганізаваць працэс навучання і выхавання, рэгуляваць камунікатыўную дзейнасць у працэсе вырашэння педагагічных задач. Таму на этапе навучання ў вышэйшай школе фарміраванне камунікатыўна-маўленчай культуры будучых настаўнікаў варты прызнаць адным з вядучых відаў дзейнасці, якая выступае ў якасці асновы прафесійнай этыкі і аднаго з фактараў сацыяльнай і прафесійнай самарэалізацыі асобы.

Галоўнай мэтай выхавання, якая стаіць сёння перад пачатковай школай, з'яўляецца фарміраванне рознабаковай развітай, маральнай і творчай асобы на аснове агульначалавечых каштоўнасцей, культурных і духоўных традыцый беларускага народа. Змены ў сацыяльна-эканамічнай сферы, грамадскай ідэалогіі патрабуюць ад настаўніка перагляду прывычных формаў зносін на роднай мове – мове тытульнай нацыі – паміж ім і вучнем. У сувязі з гэтым зрухі, што адбываюцца ў сучаснай сістэме пачатковай адукацыі, прыводзяць да неабходнасці фарміравання і пастаяннага ўдасканалення прафесійнай кампетэнтнасці студэнта-педагога, якая ўключае сукупнасць прафесійных і асобных якасцей (сярод якіх важнае месца займаюць камунікатыўныя якасці маўлення), неабходных для паспяховай педагагічнай дзейнасці.

Прафесійнае валоданне маўленнем, безумоўна, мае вялікае значэнне для ўсіх настаўнікаў і педагогаў, але для настаўнікаў пачатковых класаў гэтая кампетэнцыя набывае асаблівую значнасць. Менавіта ў малодшым школьным узросце вызначаюцца ідэалы, погляды і пазіцыі, фарміруюцца света-

погляд, засвойваюцца нормы паводзін у кантэксце пэўнай нацыянальнай культуры. Іншымі словамі, маленькі чалавек становіцца асобай. У сувязі з гэтым настаўнік павінен навучыць дзяцей правільна карыстацца сродкамі роднай мовы з улікам культурных, гісторыка-, этна-, сацыя-, псіха-лінгвістычных асаблівасцей сваёй краіны. Акцэнтуючы ўвагу на тое, што на этапе пачатковай адукацыі маўленчая самастойнасць дзяцей на роднай мове невялікая, настаўніку самому неабходна валодаць высокай культурай маўлення.

Прафесійна-маўленчая культура настаўніка – гэта сацыяльна значны паказчык яго здольнасцей, уменняў ажыццяўляць свае ўзаемаадносіны з дзецьмі, бацькамі, калегамі; перадаваць змест думак, пачуццяў, імкненняў у працэсе вырашэння пастаўленых педагагічнай дзейнасцю задач навучання і выхавання. Увогуле культуру маўлення чалавека можна ахарактарызаваць як валоданне літаратурнымі нормамаі на ўсіх моўных узроўнях, у вусным і пісьмовым маўленні, уменне карыстацца моўна-стылістычнымі сродкамі і прыёмамі з улікам умоў і мэт камунікацый. Таму сучасны настаўнік пачатковых класаў павінен, па-першае, валодаць трывалымі ведамі літаратурных нормаў і правілаў роднай мовы ў галіне арфаэпіі і акцэнталогіі, словаўтварэння і словаўжывання, граматыкі і правапісу; па-другое, умець прымяняць гэтыя нормы і правілы ў сваёй маўленчай практыцы ў залежнасці ад асаблівасцей вуснай і пісьмовай формаў маўлення; па-трэцяе, умець даваць правільную моўна-стылістычную ацэнку моўным фактам.

Маўленне настаўніка на роднай мове ў пачатковай школе павінна стаць узорам для дзяцей. Таму да яго прад'яўляюцца высокія патрабаванні: змястоўнасць, дакладнасць, лагічнасць; лексічная, фанетычная, граматычная, арфаэпічная правільнасць; вобразнасць, сэнсавая выразнасць; эмацыянальная насычанасць, багацце інтанацый; добрая дыкцыя, захаванне правілаў моўнага этыкету.

На жаль, у маўленні студэнтаў-педагогаў па-беларуску назіраецца шмат памылак і недакладнасцей, што не можа не адлюстроўвацца на ўспрыманні роднай мовы малодшымі школьнікамі, іх асабістым маўленні. Аднай з прычын такіх парушэнняў з'яўляецца моўная інтэрферэнцыя, што нязменна прысутнічае ў маўленні асоб, якія валодаюць дзвюма мовамі. Ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму ў нашай краіне, масавых кантактаў рускай і беларускай моў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця паўсюдна адбываецца іх узамемны ўплыў і ўзаемапра-нікненне на розных узроўнях (так званая інтэрферэнцыя) у той ступені, у якой дазваляе іх унутраная структура як блізкароднасных моў.

Аналіз з'яў інтэрферэнцыі паказвае, што яна можа праяўляцца на ўсіх моўных узроўнях і ва ўсіх моўных аспектах – на любым участку кантактуючых сістэм, дзе маюцца структурныя разыходжанні. У адпаведнасці з гэтым у лінгвістыцы вылучаюцца наступныя яе тыпы: графічная, арфаграфічная, фанетычная, лексічная, фразеалагічная, марфалагічная, граматычная,

сінтаксічная; моўная: стылістычная, нарматыўная, узуальная; камунікатыўная: тэматычная, сітуацыйная; экстралінгвістычная: рэаліі, мова жэстаў, немаўленчыя паводзіны, ідэалогія. Больш падрабязней спынімся на праблемах сінтаксічнай інтэрферэнцыі.

Інтэрферэнцыйныя памылкі ў сінтаксісе (сінтаксічная інтэрферэнцыя) выкліканы часцей за ўсё адрозненнямі ў будове буларускіх і рускіх словазлучэнняў. Неабходна адзначыць, што менавіта ў іх найбольш выразна праўляецца нацыянальная спецыфіка мовы, таму механічнае перанясенне мадэляў пабудовы словазлучэнняў з адной мовы ў другую вядзе да парушэння нормаў літаратурнай мовы.

Так, шматлікія прыклады сінтаксічнай інтэрферэнцыі абумоўлены тым, што ў беларускай і рускай мовах словазлучэнні са ступенямі параўнання прыметнікаў адрозніваюцца характарам валентнасці і формай: *он старше меня – ей старэйшы за мяне*,

Пры маўленні па-беларуску сустракаюцца памылкі пры выбары граматычнай формы дапасавання лічэбнікаў *два, дзве, тры, чатыры, абодва, абедзве* да назоўнікаў: *два лепшых вучня, тры апошніх дня*. У беларускай мове прыметнікі, займеннікі, парадкавыя лічэбнікі дзеепрыметнікі, якія ўваходзяць у гэтыя спалучэнні, павінны мець форму назоўнага склону множнага ліку: *два лепшыя вучні, тры апошнія дні*.

Назіраюцца прыклады сінтаксічнай інтэрферэнцыі ў словазлучэннях пры вызначэнні адлегласці: *у трох метрах ад школы*. Трэба ведаць, што ў такіх выпадках у рускай мове ўжываецца прыназоўнік *в* а ў беларускай *за*: *в двух шагах от дома – за два крокі ад дома*.

Пад уплывам рускай мовы ўзнікаюць памылковыя колькасныя спалучэнні для абазначэння памеру: *кватэра з трыма пакоямі*. У беларускай мове яны павінны ўжывацца не з прыназоўнікам *з* а з прыназоўнікам *на*: *кватэра на тры пакоі*.

Вялікай частотнасцю характарызуюцца інтэрферэмы ў дзеяслоўным кіраванні: у беларускай мове пры дзеясловах *дзівіцца, жартаваць, здзеквацца, кпіць, насміхацца, смяяцца, цешыцца*, ўжываецца назоўнік (займеннік) у родным склоне з прыназоўнікам *з* *смяюся з мяне, жартаваў з малога*. У рускай мове такія дзеясловы кіруюць назоўнікам у творным склоне з прыназоўнікам *над*: *смеялся надо мной, шутил над малышом*. Беларускія дзеясловы *дзякаваць, аддзячыць, выбачаць, дараваць* кіруюць залежнымі назоўнікам ці займеннікам і патрабуюць ад іх формы давальнага склону: *дзякаваць бацькам, дараваць сябру*. У рускай мове пры гэтых дзеясловах залежныя словы ставяцца ў форму вінавальнага склону: *благодарить родителей, простить друга*. У дзеяслоўных словазлучэннях з прыназоўнікам *праз* залежны назоўнік (займеннік) заўсёды прымае форму вінавальнага склону: *спазніўся праз цябе, прайшоў праз вароты, смяюся праз слёзы*. Пераклад на рускую мову залежыць ад таго, якія адносіны выражаюцца: *опоздал из-*

за тебя (прычынныя), *прошёл через ворота* (прасторавыя); *смеялся сквозь слёзы* (адносiны супярэчнасцi). У беларускай мове пры дзеясловах са значэннем руху, перамяшчэння (*iсцi, бегчы, ехаць, ляцець*), калi яны маюць адценнi мэты цi прызначэння, ужываецца назоўнiк (займеннiк) у вiнавальным склоне з прыназоўнiкам *на*: *пайсцi на хлеб, ехаць на дзяцей*. У рускай мове пры такіх дзеясловах ужываецца назоўнiк у творным склоне з прыназоўнiкам *за*: *пойти за хлебом, ехать за детьми*. Калi з дзеясловам руху (*iсцi, ехаць*) i волевыяўлення (*наслаць, накіраваць, выправiць, адправiць*) ужываюцца назвы ягад i грыбоў цi словы *ягады, грыбы, рыба, бульба, морква, бракі, дровы* (пры гэтым маецца на ўвазе, што будзе адбывацца фiзiчнае дзеянне – збiраць, капаць, секчы, выбiраць, лавiць i г. д.), то назоўнiк выкарыстоўваецца з прыназоўнiкам у *ехаць у ягады, пайсцi ў грыбы; паехалi ў дровы, схадзiлi ў бульбу, пойдзем у рыбу*. У складзе такіх словазлучэнняў можа ўжывацца i прыназоўнiк *на*, калi дзеянне мае значэнне «збраць прагатаванае»: *ехаць на ягады (на кірмаш), пайсцi на грыбы (у каморку), паехалi на дровы (збраць пасечанае, расплаванае), схадзiлi на бульбу (у магазiн)*. У маўленнi па-беларуску прыназоўнiк *на* можа ўжывацца з назоўнiкам (займеннiкам) у месным склоне множнага лiку, пры гэтым памiж кампанентамi такіх словазлучэнняў выражаюцца розныя вiды сiнтаксiчных адносiнаў: прасторавыя, часавыя, аб’ектныя i iнш.: *прайсцi на дарогах вайны, сустракалiся на вечарах*. Пры рускiм маўленнi ў такіх словазлучэннях прыназоўнiк *по* ўжываецца з назоўнiкам (займеннiкам) у давальным склоне множнага лiку: *пройти по дорогам войны, встречались по вечерам*. Пры словах *хварэць, захварэць, хворы* залежны назоўнiк ужываецца часцей у вiнавальным склоне i мае прыназоўнiк *на*: *хворы на раматус, хварэць на грып*. У рускай мове назоўнiк ужываецца без прыназоўнiка i мае форму творнага склону: *больной ревматизмом, болей гриппом*.

Акрамя таго, у беларускай мове iснуе шмат устойлiвых моўных выразаў, якія характарызуюцца своеасаблiвымi граматычнымi сувязямi памiж словамi i ўжыванне якіх выклiкае выпадкi сiнтаксiчнай iнтэрферэнцыi: *дом на пяць паверхаў, некалькi разоў на тыдзень, усё на карысьць Айчыне, спатыкнуцца на камень, падобны да (на) яго, бачыць на свае вочы; стаяць ля дошкi; жыць пры бацьках; палiць у печы; спазнацца з бядою; назбыцца былога; мне балiць; глядзець сябе; чытаць (думаць, разважаць) сам сабе; ён снiў сон; без жартаў; дзякую вам; добры дзень! Бывайце здаровы! На рускую мову такія словазлучэннi перакладаюцца наступным чынам: *дом в пять этажей, несколько раз в неделю, всё в пользу Отечества, споткнуться о камень, похожий на него цi подобный ему, видит своими глазами; стоят у (около) доски; жить с родителями; топить печь; познать беду; избавиться от прошлого; у меня болит; следит за собой; читает (думать) про себя; ему снился сон; кроме шуток; спасибо; Здравствуйте!* До свiдання!*

Такім чынам, праблема фарміравання і ўдасканалення прафесійна-маўленчай культуры будучага настаўніка пачатковых класаў даволі актуальная і на сённяшні дзень выступае як сацыяльна важнае патрабаванне. Сучаснаму грамадству ў сувязі з рэалізацыяй канцэпцыі ўстойлівага развіцця, з сацыяльна-эканамічнымі пераўтварэннямі, з расшырэннем масавай камунікацыі патрэбны настаўнік, які мае высокі прафесійны ўзровень і ў вышэйшай ступені валодае культурай маўлення.

СПЕЦИФИКАЦИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ПО ОБУЧЕНИЮ ГРАМОТЕ, РЕАЛИЗУЮЩИХ ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВОСПИТАНИЯ

*Тиринова О.И., кандидат педагогических наук, доцент,
Научно-методическое учреждение «Национальный институт образования»
Министерства образования Республики Беларусь, г. Минск*

Аннотация. Дидактические материалы по обучению грамоте рассматриваются в контексте онтологического аспекта воспитания. Раскрывается специфика отбора содержания дидактических материалов, направленных на формирование личностных и метапредметных компетенций учащихся. Спецификация дидактических материалов представлена на примере анализа одной учебной ситуации.

Ключевые слова: дидактические материалы, обучение грамоте, онтологический аспект воспитания, ценностные ориентиры, метапредметные и личностные компетенции, спецификация

Дидактические материалы по обучению грамоте, реализующие онтологический аспект воспитания, разработаны в рамках отраслевой научно-технической программы «Воспитание через обучение» (2018 – 2020 гг.).

Специфика дидактических материалов проявляется в их направленности на достижение личностных и метапредметных результатов обучения во взаимосвязи с формированием читательской грамотности учащихся.

Источником учебной информации для учащихся выступают тексты, на основе которых строятся разнообразные учебные ситуации. Тексты представляются учащимся в письменной форме или на слух.

После знакомства с текстом учащиеся отвечают на вопросы, требующие осмысления полученной информации, и выполняют серию учебных заданий. Предложенные вопросы и учебные задания стимулируют развитие мыслительных процессов, ориентируют учащихся на активное использование имеющихся знаний и личного опыта для понимания авторской мысли и решения учебных и познавательных задач.

Содержание дидактических материалов обеспечивает формирование личностных и метапредметных компетенций учащихся.

Личностные компетенции формируются в процессе усвоения учащими образцов поведения и системы ценностей, необходимых для успешного функционирования человека в обществе. Художественные (прозаические,